

**МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ АБО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА
В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО ЧИ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ****TRANSFER, FORCED ALIENATION OR SEIZURE OF PROPERTY
UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL OR STATE OF EMERGENCY**

**Куртов А.І., к.т.н., доцент,
завідувач кафедри підготовки офіцерів запасу**

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

**Пашенко С.М., д.філос. в галузі права (PhD),
старший викладач кафедри військового права**

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Іващенко С.М., доцент кафедри права Національної безпеки та правової роботи

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Потіхенський А.І., доцент кафедри підготовки офіцерів запасу

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Куртов Д.А., старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу правового регулювання процесів примусового відчуження та вилучення майна під час дії воєнного або надзвичайного стану. Детально розглядається баланс між потребами забезпечення національної безпеки та захистом індивідуальних прав власності в кризових умовах.

У роботі досліджуються основні принципи законодавчого регулювання експропріації: законність, необхідність та обґрунтованість, прозорість процедур та обов'язковість справедливої компенсації. Особливу увагу приділяється міжнародно-правовим аспектам та стандартам у цій сфері, зокрема положенням Універсальної декларації прав людини, Європейської конвенції з прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

На основі аналізу міжнародної практики наводяться приклади застосування експропріації у різних країнах: під час конфлікту в Сирії, Олімпіади в Бразилії 2016 року, Другої світової війни та створення національних парків у США. Які демонструють як позитивні, так і негативні наслідки застосування механізмів примусового відчуження.

У висновках підкреслюється необхідність удосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних норм для забезпечення справедливого балансу між державними інтересами та правами власників. Пропонуються рекомендації щодо підвищення прозорості процесів експропріації, зміцнення гарантій захисту прав власності, розробки ефективних механізмів оскарження рішень про вилучення майна та розширення міжнародного співробітництва в цій сфері.

Дослідження має теоретичне та практичне значення для розвитку правової доктрини та вдосконалення законодавства у сфері захисту прав власності в умовах певних кризових ситуацій.

Ключові слова: воєнний стан, надзвичайний стан, правовий режим, примусове переведення, експропріація, вилучення майна, міжнародне право, військове право, права людини.

The article is devoted to the analysis of legal regulation of the processes of compulsory alienation and seizure of property during martial law or a state of emergency. The balance between the needs of national security and protection of individual property rights in crisis conditions is examined in detail.

The article examines the basic principles of legislative regulation of expropriation: legality, necessity and justification, transparency of procedures and the obligation to provide fair compensation. Special attention is paid to international legal aspects and standards in this area, in particular, the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights, and the International Covenant on Civil and Political Rights.

Based on the analysis of international practice, the article provides examples of expropriation in various countries: during the conflict in Syria, the 2016 Brazilian Olympics, World War II, and the creation of national parks in the United States. These cases demonstrate both positive and negative consequences of the use of eminent domain mechanisms.

The conclusions emphasise the need to improve national legislation in line with international standards to ensure a fair balance between the public interest and the rights of owners. The author offers recommendations for increasing the transparency of expropriation processes, strengthening guarantees of property rights protection, developing effective mechanisms for appealing against decisions on property seizure, and expanding international cooperation in this area.

The study has important theoretical and practical implications for the development of legal doctrine and improvement of legislation in the field of property rights protection in crisis situations.

Key words: martial law, state of emergency, legal regime, forced transfer, expropriation, seizure of property, international law, military law, human rights.

Тема експропріації та вилучення майна в умовах воєнного чи надзвичайного стану є надзвичайно актуальною та важливою в сучасному світі, де конфлікти та кризи можуть виникнути раптово і вимагають негайної правової реакції. Об'єктом дослідження у даній статті є процеси та умови примусового переведення майна в контексті спеціальних правових режимів, що активуються під час кризових періодів в державі. Предметом аналізу виступають

законодавчі норми та їх практичне застосування, а також взаємодія національних дій з міжнародними правовими нормами.

Методологія дослідження ґрунтується на аналізі чинного законодавства, судової практики та наукових праць у цій галузі. Особлива увага приділяється кейс-стадіям, що ілюструють реалізацію правових норм в умовах воєнного та надзвичайного стану у різних країнах.

Наукова новизна даної статті полягає у комплексному підході до аналізу правових режимів, які дозволяють державі вилучати майно у критичний період, зі збереженням балансу між необхідністю забезпечення національної безпеки та захисту прав і свобод громадян.

Основними цілями цієї статті є: визначення правових основ та меж примусової експропріації в умовах надзвичайних ситуацій; аналіз міжнародного досвіду та судової практики у цій сфері; вироблення рекомендацій для удосконалення національного законодавства у відповідності з міжнародними стандартами.

Завданнями, які ставить перед собою дана стаття, є: оцінка ефективності існуючих механізмів правового регулювання в ситуаціях кризи; виявлення проблемних аспектів, що потребують доробки; формулювання пропозицій щодо зміцнення правових гарантій власників майна.

Наразі, у різних країнах законодавство щодо примусового відчуження майна в умовах кризи має відповідні специфіки. Однак, загальноприйняті норми передбачають, що такі дії можуть відбуватися тільки на підставі закону і мають бути обґрунтовані необхідністю захисту національної безпеки або громадської безпеки. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки Федеральний закон про екстрені повноваження дає уряду право вилучати приватне майно для військових потреб або в разі надзвичайного стану.

Законодавство, що регулює експропріацію майна в умовах воєнного чи надзвичайного стану, є ключовим інструментом держави для реагування на кризові ситуації, забезпечуючи відповідність дій влади потребам національної безпеки та громадського порядку. Важливо, щоб такі заходи відбувалися законним шляхом, із дотриманням прав і свобод громадян та за умов адекватної компенсації [3, с. 47].

Основні принципи законодавчого регулювання:

Законність вилучення: всі дії щодо експропріації мають проводитися на основі і в межах чинного законодавства. Закони повинні чітко визначати умови і процедури для вилучення майна, зокрема, у воєнний час чи під час надзвичайного стану.

Необхідність та обґрунтованість: експропріація має бути вмотивована реальною потребою, пов'язаною з забезпеченням національної безпеки або захистом населення. Влада має довести, що вилучення майна є необхідним і єдиним можливим рішенням для досягнення законної мети.

Прозорість процедур: процес експропріації має бути максимально прозорим і включати можливість публічного обговорення та оскарження рішень. Важливо, щоб громадяни мали доступ до інформації про причини і умови вилучення майна.

Компенсація: обов'язковою умовою експропріації є виплата адекватної компенсації, що відповідає реальній ринковій вартості вилученого майна. Компенсація має бути виплачена в розумні строки та бути доступною для справедливого відшкодування власникам.

Міжнародні стандарти: у своїй політиці експропріації держави мають керуватися не тільки національними, але й міжнародними правовими нормами, особливо в контексті захисту прав людини. Важливо, щоб дії держави відповідали зобов'язанням за міжнародними договорами [1].

В різних країнах спостерігаються різні підходи до регулювання цього питання. Наприклад, під час воєнних дій у 2008 році, Грузія та Росія зіштовхнулися з проблемами експропріації майна як в результаті воєнних дій, так і в рамках постконфліктного врегулювання. В таких випадках міжнародні організації часто виступають посередниками для забезпечення справедливих та прозорих процедур вилучення майна.

Таким чином, законодавче регулювання експропріації майна в умовах воєнного чи надзвичайного стану має важливе значення для забезпечення балансу між державною потребою в реагуванні на кризу та захистом основних прав і свобод громадян.

Міжнародні конвенції, такі як Європейська конвенція з прав людини (надалі – ЄКПЛ), встановлюють чіткі рамки для втручання держави в право власності. Зокрема, стаття 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ зазначає, що кожна особа має право на мирне володіння своїм майном і ніхто не може бути позбавлений свого майна, окрім випадку, коли це відбувається у громадських інтересах і умовах передбачених законом та загальними принципами міжнародного права.

Міжнародне право відіграє важливу роль у регулюванні питань експропріації майна, встановлюючи стандарти та обмеження, які мають дотримуватися держави при введенні заходів, що впливають на право власності. Зокрема, норми міжнародного права забезпечують захист основних прав людини, включаючи право на власність, і вказують умови, за яких дозволяється їх обмеження [2, с. 215].

До основних міжнародних інструментів слід віднести наступні:

- Універсальна декларація прав людини, яка зазначає, що кожна людина має право на власність, яке не може бути свавільно позбавлене. Це право захищає індивідів від необґрунтованого втручання держави;

- Європейська конвенція з прав людини у статті 1 Протоколу № 1 обмежує можливість експропріації майна, вказуючи, що кожна особа має право на мирне володіння своїм майном і що ніхто не може бути позбавлений свого майна, крім випадків передбачених законом та необхідних у демократичному суспільстві;

- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права встановлює обмеження щодо свавільного позбавлення майна, вимагаючи, щоб будь-які заходи були законними та виправданими потребами громадського інтересу;

- Бернська конвенція регулює питання інтелектуальної власності, які також можуть підпадати під дію експропріаційних заходів в окремих випадках, наприклад, при націоналізації підприємств, що займаються технологічними розробками;

- Конвенції Світової банківської групи щодо врегулювання інвестиційних спорів також забезпечують захист інвестицій, включаючи власність, перед свавільними діями держави, і вимагають справедливої та адекватної компенсації у разі експропріації [6].

Необхідно зазначити, що міжнародне право має важливий вплив на формування національних законодавств щодо експропріації. Держави, що є членами відповідних міжнародних угод, зобов'язані гармонізувати своє законодавство з міжнародними стандартами. Це включає розробку законів, які не тільки визначають умови та процедури експропріації, але й гарантують судовий захист, право на оскарження та адекватну компенсацію за втрачене майно.

Незважаючи на існування міжнародних норм, практика показує, що держави часто стикаються з труднощами у їх застосуванні, особливо в умовах політичних або економічних криз. Спори щодо експропріації часто потрапляють до міжнародних арбітражних судів, що підкреслює необхідність подальшого розвитку міжнародного права та механізмів його виконання, щоб забезпечити ефективний захист прав індивідів та інвестицій [5].

Таким чином, розвиток і вдосконалення міжнародного правового поля у сфері експропріації є ключовим для забезпечення балансу між державними інтересами та захистом прав власності на глобальному рівні. Один із відомих випадків, що демонструє застосування принципів експропріації, відбувся під час війни у Сирії, де уряд, під приводом будівництва громадських споруд, вилучав майно без належної компенсації, що призвело до певних міжнародних спорів. В Україні, під час анексії Криму Російською Федерацією, було вилучено майно українських громадян та організацій, що також викликало бурхливу реакцію на міжнародному рівні.

Експропріація майна у воєнний час або під час надзвичайних станів може мати значні правові, соціальні та політичні наслідки. Для ілюстрації цього явища розглянемо кілька міжнародних прикладів, які демонструють як практичне застосування, так і складнощі пов'язані з експропріацією.

Так, у Сирії, під час триваючого збройного конфлікту, уряд застосовував закони, які дозволяли конфіскувати майно осіб, обвинувачених у зраді або зв'язках з опозицією. Ці дії ставили під загрозу права людини і порушили міжнародні стандарти, які вимагають, щоб експропріація відбувалась лише за наявності вагомих причин та адекватної компенсації.

Крім того, у 2016 році в Бразилії, для підготовки до літніх Олімпійських ігор, було експропрійовано значні площі земельних ділянок. Хоча уряд стверджував, що такі дії були необхідні для громадського блага, багато з виселених людей стверджували, що процес був несправедливим і що вони не отримали адекватної компенсації.

Під час Другої світової війни, нацистський режим у Німеччині провів масову конфіскацію майна євреїв та інших переслідуваних меншин. Це було частиною широкої державної політики геноциду та етнічних чисток, і є одним з найвідоміших прикладів зловживання експропріаційними повноваженнями.

В Сполучених Штатах під час створення національних парків, таких як Йеллоустон, були вилучені землі, які раніше належали приватним особам та корінним американцям. Хоча ці дії мали на меті збереження природи, вони також спричинили конфлікти та дискусії щодо прав власності та компенсації [6].

Наведені приклади демонструють, як експропріація може бути використана як інструмент для досягнення різноманітних цілей, чи то економічних, соціальних, або політичних. Вони також підкреслюють значення дотримання міжнародних стандартів і законодавства, щоб забезпечити, що такі дії не ставатимуть засобом свавілля та зловживань.

Необхідність збереження балансу між державними потребами та захистом прав власників є ключовим аспектом правового регулювання вилучення майна. На практиці, це досягається через встановлення строгих критеріїв для експропріації, обов'язковості належної процедури та забезпечення адекватної компенсації.

Питання встановлення балансу між необхідністю держави виконувати свої функції у кризових ситуаціях та забезпеченням прав і свобод окремих індивідів є одним із ключових у правовій практиці сучасних демократій. Експропріація майна, особливо у воєнний час або під час надзвичайного стану, ставить під загрозу фундаментальне право на власність, вимагаючи від держави відповідного обґрунтування та компенсаційних механізмів.

Для забезпечення справедливого балансу, багато країн встановлюють законодавчі рамки, які визначають чіткі умови та обмеження для державних втручань у право власності, зокрема:

- законність: всі заходи експропріації повинні базуватись на чинному законодавстві, яке передбачає вилучення майна тільки за умови відповідної необхідності;
- пропорційність: дії держави мають бути пропорційними заявленій меті. Наприклад, якщо метою є будівництво інфраструктури для захисту громади від природних катастроф, вилучення майна повинно обмежуватись необхідним мінімумом;
- транспарентність: процес має бути відкритим і доступним для громадськості, із можливістю для власників майна оскаржувати рішення та отримувати достатню компенсацію;

– компенсація: важливою умовою експропріації є виплата адекватної компенсації, яка відображає справедливую ринкову вартість вилученого майна [4].

Балансування між державною потребою та індивідуальними правами вимагає не тільки правових, але й етичних та політичних рішень. Політики та законодавці повинні враховувати громадську думку та забезпечувати, що інтереси окремих громадян не жертвуються заради нечітко визначених «державних потреб».

На міжнародному рівні, права на власність та їх захист регулюються багатьма договорами та конвенціями, такими як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Держави-учасниці зобов'язані впроваджувати міжнародні стандарти у своє національне законодавство, що допомагає підтримувати високий рівень захисту прав людини, включно з правом на власність.

Забезпечення балансу між державною необхідністю і правами індивідів в контексті експропріації вимагає складної взаємодії між правовими, етичними, політичними та соціальними факторами. Розвинене законодавство та суспільні норми повинні заохочувати діалог та компроміс, забезпечуючи справедливий захист усіх заінтересованих сторін у кризових ситуаціях [4, с. 36].

За результатами проведеного дослідження слід зробити висновок, що для покращення правових рамок експропріації в умовах кризи необхідно враховувати міжнародні стандарти та практику, розробляти детальніші законодавчі норми, що регулюють цей процес, і встановлювати чіткіші гарантії для захисту прав власників. Подальше дослідження цієї тематики має зосередитися на створенні більш ефективних механізмів контролю за дотриманням цих норм, а також на розробці міжнародно-правових інструментів для вирішення спорів, пов'язаних із вилученням майна в умовах екстремальних ситуацій.

Дослідження правових аспектів примусової експропріації та вилучення майна в умовах воєнного та надзвичайного стану виявило ряд важливих моментів, які вимагають уваги та ретельного аналізу в контексті національного та міжнародного права. Основним викликом є забезпечення балансу між державною потребою в реагуванні на кризові ситуації та захистом основоположних прав і свобод громадян, особливо права на власність.

Встановлено, що належне правове регулювання експропріації має включати чіткі критерії для вилучення майна, процедури оскарження таких дій, та обов'язковості виплати адекватної та справедливої компенсації. Незважаючи на існування міжнародних стандартів, різні країни застосовують ці принципи по-різному, що часто призводить до порушення основних прав людини.

Аналіз міжнародних кейсів показав, що держави, які проводили вилучення майна без дотримання законних процедур та адекватної компенсації, зазвичай зіштовхуються з міжнародними судовими позовами та зниженням довіри з боку міжнародної спільноти та власних громадян. Це підкреслює необхідність дотримання принципів правової держави та міжнародних норм за будь-яких обставин.

Рекомендації на майбутнє включають: підвищення прозорості у процесах експропріації; зміцнення законодавчих гарантій захисту прав власності; розробку механізмів швидкого та ефективного оскарження рішень про вилучення майна; та розширення міжнародного співробітництва для забезпечення відповідності національних дій до міжнародних правових стандартів. Такі заходи допоможуть не тільки захистити права індивідів, але й забезпечити довіру громадян до власної держави та її інституцій, що є основою для стабільності та розвитку будь-якої країни в умовах сучасного динамічного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 15. ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 03.03.2025).
2. Петренко, А. П. Правові аспекти воєнного стану в Україні. Київ: Ніка-Центр, 2013. 356 с.
3. Мельник, Р. М. Права людини під час надзвичайного стану: міжнародні стандарти та українська практика. *Юридичний журнал*. 2019. № 2. С. 45–49.
4. Савченко, О. В. Експропріація майна за українським законодавством: теорія і практика. *Вісник цивільного права*. 2019. № 1. С. 34–40.
5. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 12, ст. 68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text> (дата звернення: 27.01.2025).
6. Організація Об'єднаних Націй. Міжнародні стандарти прав людини під час надзвичайних ситуацій. 2015. URL: <https://www.un.org/rights/emergency-standards> (дата звернення: 27.01.2025).
7. Пащенко, Є.М., Іващенко, С.М. Поняття та принципи управління ризиками в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». Випуск №77, частини 2, Ужгород 2023. Збірник наукових праць, м. Ужгород-2023. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023, № 77. С. 102–107.
8. Куртов, А.І., Іващенко, С.М. Аналіз підходів до формування оптимального стилю управлінської роботи юрисконсульта військової частини під час повсякденної діяльності. SCIENTIFIK RESEARCH IN XXI CENTURY. SCIENTIFIK COLLECTION «INTERCONF». Міжнародний збірник наукових праць. XII. Оттава, Канада. 2022. – Вип. 116 (434). – 18.07.22.
9. Куртов, А.І., Іващенко, С.М. Управління повсякденною діяльністю підрозділів: робота юрисконсульта військової частини з питань підготовки особового складу варті під час військових конфліктів. RECENT ADVANCES IN SCIENTIFIC WORLD. SCIENTIFIK COLLECTION «INTERCONF». Міжнародний збірник наукових праць. II. Монтеррей, Мехіко. 2022. – Вип. 119 (214). – 08.08.22.